

Anna Grzywa

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

anna.grzywa01@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3009-2367

DOI: <https://doi.org/10.12775/BPTh.2026.003>

19 (2026) 1: 59–75

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

Praktyka postu w nauczaniu Ambrożego z Mediolanu do katechumenów w świetle traktatu *O Eliaszu i poście*

The Practice of Fasting in the Teaching of Ambrose of Milan Addressed to Catechumens in the Light of the Treatise *On Elijah and Fasting*

Streszczenie. Artykuł podejmuje zagadnienie praktyki postu w nauczaniu Ambrożego z Mediolanu, skierowanym w sposób szczególny do kandydatów przygotowujących się do chrztu. Katechumenat, rozumiany jako droga stopniowego wprowadzania w życie chrześcijańskie, opierał się na trzech elementach: słuchaniu słowa Bożego podczas katechez, uczestnictwie w rytach i celebracjach oraz praktykach ascetyczno-pokutnych. W konsekwencji tych działań miała nastąpić przemiana życia i pełne włączenie kandydatów do wspólnoty Kościoła.

Artykuł stanowi próbę odczytania traktatu Ambrożego, *O Eliaszu i poście* w kluczu katechumenalnym, w kontekście przygotowań przedchrzcielnych, w których ważne miejsce stanowiły również praktyki ascetyczne. Post i wstrzemięźliwy tryb życia w tym ujęciu interpretowane są nie tylko jako zewnętrzne formy dyscypliny, ale także jako środki prowadzące do przemiany życia, co wpisuje się w pedagogię procesu przedchrzcielnych przygotowań.

Abstract. The article addresses the practice of fasting in the teachings of Ambrose of Milan, which were specifically addressed to candidates preparing for baptism. The catechumenate, understood as a path of gradual initiation into Christian life, was based on three elements: listening to the Word of God during catechesis, participation in rites and celebrations, and ascetic and penitential practices. As a consequence of these activities, a transformation of life and the full incorporation of the candidates into the community of the Church were to take place.

The article attempts to interpret Ambrose's treatise *On Elijah and Fasting* from a catechumenal perspective, within the context of pre-baptismal preparation, in which

ascetical practices also occupied an important place. In this approach, fasting and a restrained way of life are interpreted not only as external forms of discipline but also as means leading to a transformation of life, which is consistent with the pedagogy of pre-baptismal preparation, helping candidates shape a new way of life.

Słowa kluczowe: Ambroży z Mediolanu, katechumenat, praktyki postne, pouczenia moralne, Wielki Post.

Keywords: Ambrose of Milan, catechumenate, fasting practices, moral instructions, Lent.

Wstęp

Funkcjonujący w pierwszych wiekach Kościoła okres przygotowujący kandydatów do przyjęcia sakramentu chrztu, zwany katechumenatem, był czasem szczególnym na ich drodze formacji chrześcijańskiej. Przygotowania przedchrzcielne opierały się na trzech elementach: słuchaniu słowa Bożego podczas katechez, uczestnictwie w rytach i celebracjach oraz praktykach ascetyczno-pokutnych (Cavalotto 1996, 270). W konsekwencji miała nastąpić zmiana życia, widoczna dla wspólnoty wierzących.

Czas katechumenatu definiowany był także jako okres walki duchowej, mającej na celu wyrzeczenie się spraw szatana i przyłgnięciu do Chrystusa. Pomocą w tych działaniach proponowaną przez Kościół były różnego rodzaju praktyki postne. Choć z nauczania Ojców wyłania się klarowny obraz, łączący spójnie wszystkie wymienione elementy, to jednak kwestiom ascetycznym, wydaje się, iż poświęcają najmniej uwagi. Dlatego też w artykule podejmuję analizę nauczania Ambrożego, biskupa Mediolanu, skoncentrowanego wokół problematyki postu¹, skierowanego w sposób szczególny do przygotowujących się do chrztu. W tym celu sięgam przede wszystkim do dzieła biskupa *O Eliaszu i poście (De Helia et ieiunio)*, które w sposób zasadniczy podejmuje tę problematykę, opierając się również na pozostałych jego wypowiedziach w tym temacie, pozostawionych jednak przede wszystkim w katechumenalnym kontekście.

---

¹ Jak sam zaznaczył: „Trzy bowiem są rzeczy, które dla ludzkiego zbawienie są pomocą: sakrament (czyt. chrzest), samotność, post” (Ambroży 1977, 4,4).

Przywołany traktat proponuję odczytać w kluczu katechumenalnym, podobnie jak zwykle się to robić z innym utworem Ambrożego, *O Abrahamie (De Abraham)*, który również czytelnie przybliży istotne zasady chrześcijańskiej moralności, skierowane wprawdzie do wszystkich słuchaczy, ale ze szczególnym naciskiem na kandydatów do chrztu.

Pomimo że w literaturze naukowej znajdujemy studia dotyczące dzieła *O Eliaszu i poście*, również w kontekście postu i ascezy², to jednak w swoim artykule chcę zaproponować odczytanie go niejako w innej perspektywie, ze szczególnym wskazaniem na konkretną grupę osób, a więc przez pryzmat przygotowań przedchrzcielnych. Doceniając dotychczasowy dorobek badawczy w tym zakresie, chcę wydobyć i zaakcentować wątek nauczania skierowany do kandydatów do chrztu, pogłębiając tym samym refleksję nad myślą biskupa Mediolanu w zaproponowanym zakresie. W tym celu odwołując się do konkretnych fragmentów utworu, interpretuje je w szerszym kontekście drogi katechumenalnej, z uwzględnieniem specyfiki nauczania Ambrożego skierowanego do przygotowujących się do przyjęcia sakramentu. Moją intencją jest wykazanie, że traktat tradycyjnie odczytywany (zwłaszcza w pierwszej części) jako pochwała praktyki postu, może być rozumiany również jako pouczenie skierowane w sposób szczególny do katechumenów. Tezę tę uzasadniam ukazując poszczególne fragmenty traktatu w świetle charakterystycznych elementów nauczania biskupa Mediolanu, które adresuje do kandydatów do chrztu.

Bez wątpienia sama problematyka ascetyczna była podejmowana w pouczeniach Ojców także w szerszym aspekcie życia chrześcijańskiego. Post znano również w świecie antycznym oraz środowisku judaistycznym, gdzie praktykowano go zarówno w kontekście celebracji świąt jak i leczniczym (Bralewski 2013, 359) czy żałobnym (*Digiuno e astinenza*, NDPAC 2006, 1409). Natomiast w niniejszym artykule zawężam perspektywę do katechumenów, ukazując ich jako grupę otoczoną w tym zakresie szczególną troską Kościoła.

1. Praktyki ascetyczne w katechumenacie

Potrójny wymiar przedchrzcielnego przygotowania nie był charakterystyczny jedynie dla Mediolanu, ale spotkamy jego potwierdzenie w źródłach pocho-

---

² Por. np. przywoływane również w tym opracowaniu: Libera 1988, 745–58; Zincone 1976, 337–51.

dzących już z pierwszych wieków i z różnych środowisk. Dlatego poczynawszy od II w. możemy przywołać świadectwa działań ascetycznych związanych z drogą katechumenalną, poniżej przytaczam jedynie kilka przykładów na potwierdzenie ciągłości funkcjonowania praktyki postu w tradycji przygotowawczych przedchrześcijańskich.

Didache zaleca (*Didache* 7,4), aby pościli zarówno kandydaci do chrztu jak i udzielający tego sakramentu, a także inni, jeśli mogą. Poszczenie dla przygotowujących się do chrztu pośrednio wyrastało z tradycji judaistycznej (Kasprzak 2020, 8), dla chrześcijan znajdowało ono bezpośrednie uzasadnienie w przykładzie pozostawionym przez Jezusa (Ferguson 2009, 201). Podobne świadectwo do przywołanego w *Didache*, odnajdujemy także u Justyna³ w jego apologii.

Tradycja apostołska (*Tradycja Apostolska* 1975, II,4) pochodząca, jak przyjmuje się, z początku III w. ze środowiska rzymskiego, również poświadcza obowiązek przestrzegania postu w piątek i sobotę przed przystąpieniem do sakramentu. Jak zauważono (Kasprzak 2020, 21), autor jedynie zebrał wcześniejsze tradycje prawno-liturgiczne, nie podał jednak uzasadnienia dotyczącego praktyki postu. Normy powinny więc obowiązywać na zasadzie domniemania ich apostołskiego pochodzenia.

IV wiek przynosi pogłębienie świadomości dotyczącej potrzeby postu, widoczne staje się to zwłaszcza w drugim etapie katechumenatu, tzw. przygotowaniach bezpośrednich, zaplanowanych zwyczajowo na czas Wielkiego Postu. Samą praktykę opisuje szeroko Egeria w swoim dzienniku pielgrzymki do Jerozolimy, poświadczając zarówno katechezę (Egeria 2010, 46,1; 28,1–4) jak i post oraz egzorcyzmy, przewidziane przez kolejnych czterdzieści dni dla tych, którzy przygotowują się do chrztu.

Szereg praktyk ascetycznych, o których wspominają Ojcowie, w chrześcijańskim spojrzeniu ma na celu zerwanie wszelkiej zależności ze złymi nawykami, ale także grzechem, szatanem i światem. Jak podkreślają katecheci (Jan Chryzostom 2021, 8,3), nieumiarkowanie jest korzeniem wszelkiego zła. Dlatego wśród podejmowanych działań spotykamy również abstynencję od mięsa czy wina a nawet stosunków małżeńskich. Zalecano również dzieła miłosierdzia: hojną jałmużnę, pomoc ubogim i potrzebującym. Warto wspomnieć także o umar-

---

³ „Otóż przede wszystkim ci, którzy uwierzyli w prawdziwość naszej nauki i naszych wypowiedzi ślubują, że zgodnie z nimi wieść będą życie. Wówczas uczymy ich, jak mają się modlić, jak pościć, jak prosić Boga o odpuszczenie dawniej popełnionych grzechów – przy czym sami także modlimy się i pościmy wraz z nimi” (Justyn 1975, I, 61).

twieniu ciała przez prostracje, łzy, nocne czuwania, sen na podłodze czy nawet odmowę kąpeli (Cavalotto 1996, 275).

Działania te skutkują duchowym oczyszczeniem, dzięki któremu kandydat staje się otwarty na łaskę Boga, o czym wspominał m.in. Cyryl Jerozolimski (Cyryl Jerozolimski 2000, 1,5) w katechezach. W jego pouczeniach przedchrzcielnych znajdujemy podobne apele: „Zacznijcie swe szaty czyścić przez pokutę, aby was znaleziono czystymi, gdy usłyszycie wezwanie do weselnego domu”⁴.

Augustyn na początku V w. również potwierdzał, że przygotowujący się do chrztu oczyszczają się przez wstrzemięźliwość, posty i egzorcyzmy (Augustyn 1952, VI,8).

Warto zaznaczyć, iż w ujęciu Ojców walka ze złym duchem nie kończyła się wraz z przystąpieniem do sakramentu. Po jego przyjęciu przed nowo ochrzczonymi otwierał się nowy etap, który choć, jak wydaje się, wolny od fizycznych umartwień, był również obfity w duchowe zmagania. Dlatego Jan Chryzostom zalecał podejmowanie postu duchowego, polegającego na powstrzymaniu się od grzechu:

Minął wprawdzie post, ale winna zostać pobożność. Skończył się czas świętej czterdziestnicy, ale nie wolno nam o niej zapomnieć. Nie bierzcie mi za złe tego upomnienia. Bo nie dlatego to mówię, aby nakładać nowy post; przeciwnie, pragnę, byście się nieco odprężyli i w doskonalszy sposób prawdziwie teraz pościli. Wszak można przeżyć Wielki Post bez postu. W jaki sposób? Odpowiadam: gdy przyjmujemy pokarmy, ale wstrzymujemy się od grzechów. Jest to prawdziwie zbawienny post, mający na celu powstrzymanie się od grzechów, a ułatwienie biegu do cnoty (Jan Chryzostom 2021,8,1).

Na innym miejscu zapewnia, iż w tej duchowej walce mogą zawsze liczyć na pomoc Boga, który nawet pierwszych rodziców, upadłych w Raju na skutek własnej „niewstrzemięźliwości” (Jan Chryzostom 2021, 6,3) nie zostawił samym sobie.

---

⁴ Cyryl Jerozolimski 2000,3,2. Post wielkopiątkowy katechumenów z kolei poświadczą w katechezie 18,17.

2. Charakterystyka postu według Ambrożego

Dla biskupa Mediolanu praktyka postu nie była sprawą marginalną, co widzimy już na podstawie szeregu określeń, którymi charakteryzuje go na początku traktatu *O Eliaszu i poście*; jak wskazywał, jest on: „istotą i obrazem nieba, pożywieniem dla dusz, pokarmem umysłu, życiem aniołów, śmiercią dla grzechu, usunięciem nieprawości, zbawczym lekarstwem, początkiem łaski, fundamentem czystości” (Ambroży z Mediolanu 1998, III, 4). Ambroży widział więc post w wymiarze dynamicznym jako ćwiczenie służące osiągnięciu doskonałości chrześcijańskiej (Libera 1988, 749), jego wymiar fizyczny miał prowadzić do wartości duchowych.

Dlatego zwracając się do katechumenów, gloryfikował postawę ascetyczną, ze szczególnym podkreśleniem zalet wypływających z podobnego sposobu życia. Do samej tematyki postu powracał kilkakrotnie w czasie swego nauczania⁵, natomiast robi to w sposób najbardziej obszerny w pierwszej części⁶ traktatu *O Eliaszu i poście*. Dzieło, bez wątpienia autorstwa Ambrożego, datuje się w przedziale czasowym 387–390⁷ ze względu m.in. na podobieństwo do dzieł *O Nabocie*, *O Tobiaszu* oraz silny wpływ pism Bazylego Wielkiego⁸.

Traktat składa się więc z przereklamowanych homilii, wygłoszonych prawdopodobnie między Świętem Epifanii a początkiem Wielkiego Postu⁹ do słuchaczy,

---

⁵ Skuteczność i zasadność postów podkreślał również wielokrotnie w swoich listach, przy różnych pouczeniach, por. zwłaszcza List 14*, Ambroży z Mediolanu 2012, List 14*, 15, „Dlatego Pan Jezus, chcąc nas umocnić przeciw pokusom diabła, mając [z nim] walczyć, pościł, abyśmy wiedzieli, że inaczej nie zdołalibyśmy pokonać ponęt zła”.

⁶ Por. P. Jędrzejewski, „Wstęp,” w Ambroży z Mediolanu.1998. „O Eliaszu i poście”, *Vox Patrum* 18, 472. Tematy poruszane przez biskupa oraz źródła przez niego wykorzystywane pozwoliły podzielić pismo na dwie części, I – do par. 40 skoncentrowana jest wokół tematyki postu, II – obejmująca par. 41–85 porusza problem pijaństwa.

⁷ Por. F. Gori, „Introduzione”, w Ambrogio.1985. *Opere esegetiche VI. Elia e il digiuno. Naboth. Tobia*, 10.

⁸ Por. Bazyl Wielki 1947, 155–67: „Homilia pierwsza o poście”. Ambroży bazuje na argumentach Bazylego, zwłaszcza w zakresie przykładów biblijnych. Wspomniana zależność od Bazylego została już wielokrotnie omówiona, por. m.in. Zincone 1976, 342.

⁹ Tak twierdzi m.in. F. Gori, por. „Introduzione,” w: Ambrogio 1985. *Opere esegetiche VI. Elia e il digiuno. Naboth. Tobia*, 16, wiąże tam wskazany zakres czasowy z zachętami Ambrożego do katechumenów z końcowych rozdziałów traktatu. Biskup wzywa w nich, aby nie opóźniali swojego zapisu do przyjęcia chrztu, co sugeruje kontekst bezpośrednich

wśród których znajdowali się również przygotowujący się do przyjęcia sakramentu chrztu. I choć w grupie odbiorców byli także ochrzczeni, warto zwrócić uwagę, jak dużą wagę biskup przykładła do spraw postu i wstrzemięźliwości w kontekście drogi przedchrzcielnej przygotowania.

Przed wszystkim katecheta w swoim nauczaniu podkreślał zasadność i skuteczność postu, opierając się na przykładach historii życia znanych postaci ze Starego Testamentu. Jest to cecha charakterystyczna pouczeń Ambrożego, przywołującego bohaterów biblijnych w celu wzmocnienia swojego przekazu. Na tej zasadzie oparł też całą katechezę moralną, skierowaną podczas Wielkiego Postu do *wybranych*¹⁰. Jak również uważa się, że pouczenia moralne i aktualizacja tekstów biblijnych (Simonetti, Prinziwalli 1996, 704) przynoszą największą oryginalność myśli Ambrożego, tam także widać jego osobisty wkład.

To właśnie grupa *wybranych* (*electi*) wymagała szczególnej uwagi i troski biskupa, który w krótkim czasie powinien przekazać najważniejsze treści nauczania a także wzbudzić w nich chęć zmiany życia tak, aby było ono zgodne z Ewangelią. Dlatego Ambroży nie omawiał bezpośrednio kolejnych zasad moralnego postępowania, lecz realizował zadanie biorąc za przedmiot rozważań działania Patriarchów czy Proroków. Od przygotowujących się do chrztu wymagano powściągliwego stylu życia (Monachino 1974, 63), postawy pełnej skruchy i refleksji nad swoim postępowaniem. Wszystkie te elementy miały pomóc w osiągnięciu cnót, które wyjaśniał biskup podczas katechezy, bazując na epizodach z życia ważnych figur starotestamentalnych. Wspomniane zasady odnajdujemy bez trudu w traktacie *O Eliaszu i poście*.

Z tego powodu przywołana zostaje postawa Eliasza, który, „krótko mówiąc: właśnie wtedy, im więcej pościł, tym więcej łask sobie zaskarbił” (Ambroży z Mediolanu 1998, II,3). Liczne epizody z życia proroka, takie jak: zesłanie suszy na kraj jako kara za grzech bałwochwalstwa króla Achaba (1 Krl 18,1), a następnie

---

przygotowań. Taka możliwość istniała jedynie między Epifanią a początkiem Wielkiego Postu, co czyni tę interpretację spójną. Odmienne stanowisko przedstawia jednak polski tłumacz tekstu, który przypisuje czas wygłoszenia homilii kolejnym niedzielom Wielkiego Postu, por. P. Jędrzejewski, „Wstęp,” w Ambroży z Mediolanu 1998, 472. Niezależnie od przyjętej chronologii w obu ujęciach zasadne wydaje się moje założenie mówiące, iż traktat został skierowany w sposób szczególny do katechumenów.

¹⁰ Por. Ambroży z Mediolanu 2004. „O tajemnicach 1. Gdy czytano opowieści o dziełach patriarchów lub zalecenia Księgi Przysłów, wówczas codziennie mówiłem wam o rzeczach związanych z obyczajami, abyście pod wpływem tych wskazań przyzwyczajali się wchodzić na drogi przodków”.

sprowadzenie deszczu (1 Krl 18,45) czy wskrzeszenie syna wdowy (1 Krl 17,22) potwierdzają skuteczność działań ascetycznych, poprzedzających bądź towarzyszących zawsze wielkim dziełom.

Jak podkreślał Ambroży, bohaterowie biblijni nie byli wolni od wad, ale potrafili zmienić swoje postępowanie, powracając na drogę sprawiedliwości (Colish 2005, 28), stąd stanowią słuszny model nawrócenia dla katechumenów. To w nich przekazana została prawda o ludzkiej naturze. Przykład cnót był ważnym punktem klasycznej literatury i edukacji (Colish 2005, 18), dlatego nie zaskakuje, iż biskup Mediolanu posługiwał się podobną metodą przy nauczaniu kandydatów. Co więcej, patriarchów czy proroków charakteryzuje szereg klasycznych zasad i przekonań znanych biskupowi, m.in. dotyczących naturalnej predyspozycji do cnoty.

Niejako w ramach uzupełnienia tego aspektu Ambroży zaznaczał również, iż ważne momenty w historii Narodu Wybranego były zawsze poprzedzone postem, co pokazywał w mocnym zestawieniu wobec tych postaci, które uległy rozpucie i w konsekwencji spotkał ich upadek. Podkreślał tym samym, że poszcząjących zawsze spotyka nagroda, tymczasem rozwiązłych dosięga sprawiedliwość. Dlatego czterdziestodniowy post Mojżesza przed otrzymaniem Bożych przykazań zestawiał z rozpustą i bałwochwalstwem czekającego na niego ludu. Podobnie historię Samsona, zrodzonego z trzeźwości i postu swej matki widział w połączeniu z pijaństwem Filistynów, których dosięga sprawiedliwość podczas uczty (Ambroży z Mediolanu 1998, VI, 17). To post dodaje sił do wielkich zadań (Ambroży z Mediolanu 1998, IX, 31), podejmowanych nawet, jak zaznacza, przez kobiety, staje się tym samym ofiarą prześlągania i wzorem męstwa.

Kolejnym elementem, również często wykorzystywanym przez biskupa w nauczaniu, jest bazowanie na starożytności danego zwyczaju¹¹. Dlatego w tym kontekście zwracał uwagę na fakt, iż świat rozpoczął się od postu (Rdz 1,3), jak tłumaczył, ten stan trwał aż do dnia szóstego, w którym Bóg stworzył zwierzęta, a dopiero wraz z nimi powstała możliwość korzystania z pożywienia (Rdz 1,24). Na tym jednak nie skończyła się rola ascezy, ponieważ pierwsza zasada ustanowiona w Raju była również na niej oparta:

Pan ze względu na szczęście błogosławionych „posadził raj niczym ogród” (Rdz 2,7) i „umieścił tam człowieka, by go pielęgnował i strzegł” (Rdz 2,15), abyśmy zaś

---

¹¹ W tym kontekście por. też argumentację Ambrozego wykazującą starożytność sakramentów Kościoła i ich pierwszeństwo nad Synagogą (Ambroży z Mediolanu 2004, 44–47).

wiedzieli, że post nie jest czymś nowym, jako pierwsze ustanowił prawo, które dotyczyło postu. Wiedział bowiem, że z powodu pokarmu grzech miał wejść na świat (Ambroży z Mediolanu 1998, IV, 7).

Biskup przekroczenie przykazań przez pierwszych rodziców widział więc w kluczu złamania nakazu zachowania postu dotyczącego spożywania pokarmu z drzewa poznania dobra i zła (Rdz 2,17). Stąd też, czyli z powodu pokarmu, na świecie pojawił się grzech. Jak podkreślał biskup, prawo pochodzi od Boga natomiast grzech od diabła, i dlatego „z powodu pokarmu – grzech, po jego spożyciu – chowanie się, w jedzeniu – poznanie słabości, w poście – źródło wytrwałej siły” (Ambroży z Mediolanu 1998, IV, 7).

Odwołanie do grzechu pierwszych rodziców spotykamy bardzo często w katechezach (por. Cyryl Jerozolimski 2020, 15; Jan Chryzostom 2021, 3–6) przedchrzcielnych i mistagogicznych z IV wieku. Motywy rajske są również szeroko obecne w katechumenalnych i chrzcielnych celebracjach (por. Cyryl Jerozolimski 2020, 19,4.9.; Cyryl Jerozolimski 2020, 20, 2). Zgodnie z teologia sakramentalną, chrzest wprowadza kandydatów na łono Kościoła, co przywraca im utracony raj, rozumiany jako stan bliskości z Bogiem. Bliskość ta, choć w pełni urzeczywistnia się w wymiarze eschatologicznym, w pewnym stopniu staje się dostępna już tu na ziemi.

Nie bez znaczenia u Ambrożego ma również przeniesienie argumentacji na poziom symboliczny, w tym wypadku przy zastosowaniu symbolu szaty. Niemiarkowanie w jedzeniu obnaża spożywających pokarm w nadmiernych ilościach, z kolei post ich okrywa. Wstrzemięźliwość zakrywa duszę, jest dla niej osłoną, aby zły duch jej nie odsłonił. Adam przed upadkiem był okryty szatą cnót (Ambroży z Mediolanu 1998, IV, 9, zob. też Ambroży z Mediolanu 1997, List 27,12), ale przekraczając prawo uświadomił sobie, że jest nagi, gdyż przez grzech utracił posiadane odzienie. Z tego powodu po grzechu został ubrany w tunikę ze skór. Symbolikę szaty autor łączył jeszcze z obrazem światła (Ambroży z Mediolanu 1998, IV, 9), na podstawie Ps 69 podkreślał, iż praktykujący działania ascetyczne zostanie ubrany w światło niczym w szatę, a jego chwała będzie widoczna również dla innych, ponieważ Pan otacza łaską niczym szatą tych, którzy go wzywają. Sam Bóg w swojej chwale jest otoczony światłem jak płaszczem (Ps 104,2).

Na innym miejscu potwierdzając znaczenie postu zalecał dzięki niemu zdjęcie szaty starego człowieka z jego uczynkami i przyobleczenie się przez chrzest w nowego człowieka, symbolicznie wyróżniającego się sakramentalną białą szatą,

który wychodzi naprzeciw Oblubieńca (Ambroży z Mediolanu 1977, V, 23–24) otoczonego blaskiem światła.

Nie bez powodu Ambroży posługiwał się w tym miejscu wspomnianymi obrazami szaty i światła. Zwróćmy uwagę, iż są to jedne z najczęstszych symbolów wykorzystywanych zarówno w pouczeniach przedchrzcielnych, mistagogicznych jak i katechumenalnych rytach (Ambroży z Mediolanu 2004, *O tajemnicach* 34–35) czy samej celebracji chrzcielnej, jaką znamy z opisów pochodzących z IV w. (Grzywa 2020, 287). Cała droga starożytnej inicjacji była przeniknięta konkretnymi porównaniami, słowami-kluczami, często zapożyczanymi ze zwykłej codzienności katechumenów, ale przez przenoszenie ich na poziom duchowy¹², miały przybliżyć kandydatom rzeczywistość, która w sakramencie chrztu stawała się ich udziałem. W tym aspekcie Ambroży nie jest więc oryginalny, ale przywołuje motyw często¹³ podejmowany przez katechetów i funkcjonujący w przedchrzcielnych przygotowaniach z IV w.

Ostatni typ argumentów przemawiających za postawą ascetyczną, wykorzystany przez biskupa był związany z jej praktyczną naturą, fizycznością człowieka i odniesiony został do praktyki życia codziennego. Przy tej okazji biskup pozostawił również kolejny, bogaty zestaw określeń charakteryzujących post, ponownie rozpoczynając od jego materialnych aspektów, a kończąc w odniesieniu do rzeczywistości duchowej:

Ale po cóż nam korzystać z dawnych przykładów, skoro post obfituje w dobrodziejstwa także dzisiaj? Któż postem zrujnował swój dom, kto pomniejszył majątek? Dla kogo zbytek nie jest podejrzany, dla kogo wstrzemięźliwość nie jest godna czci? [...] Post jest nauką wstrzemięźliwości, szkołą skromności, pokorą umysłu, umartwieniem ciała, wzorem trzeźwości, normą cnoty, oczyszczeniem dusz, wydatkiem na miłosierdzie, kształceniem łagodności, zachętą do miłości, wdziękiem starości i ochroną młodości ((Ambroży z Mediolanu. 1977, VIII, 22).

Ambroży racjonalnie zachęcał katechumenów do działań ascetycznych, wskazując przy tym, że jeszcze nikomu podczas postu nie wydarzyła się krzywda czy też dodatkowe schorzenie, lub nawet zwykła niestrawność. Co więcej,

---

¹² Np. obraz lśniącej duchowej szaty symbolizującej łaskę chrzcielną, do której zachowania nowo ochrzczeni są wzywani do końca swojego życia, por. Jan Chryzostom 2021, 7, 31–32.

¹³ Por. np. Cyryl Jerozolimski 2000,3,2; *Katecheza wstępna*, 4; Jan Chryzostom 2021, 3,2 też 12,7.

tłumaczył, iż należy go traktować podobnie jak konieczne, choć niezbyt smaczne lekarstwo (Ambroży z Mediolanu 1998, XI, 38), prowadzące jednak do uzdrowienia i podnoszące w słabości. Nie widział go także jako przykry obowiązek (Ambroży z Mediolanu 1998, VIII, 23), ale dobry przykład pomagający osiągnąć trzeźwość umysłu, wyciszenie i wytchnienie.

Katecheta realnie zauważał przy tym, iż post może dodawać ucztom wdzięku, ponieważ lepiej smakują potrawy przyjmowane po wcześniejszym czasie wstrzemięźliwości (Ambroży z Mediolanu 1998, VIII, 22). Wielokrotnie ostrzegał przed zgubnymi skutkami rozwiązłości, obserwowanymi nawet w świecie zwierzęcym. Nadmierną koncentrację na kwestiach związanych z zaspokojeniem potrzeb żywieniowych uważał za niewłaściwą, stąd pozostawił odbiorcom swoich słów plastyczne, ale też pełne ironii obrazy (Ambroży z Mediolanu 1998, VIII, 25) chaosu i trudu podejmowanego przy okazji przygotowywanych, wystawnych uczt¹⁴. Ponieważ łakomstwo nigdy nie zatrzymuje się w nasyceniu, domagając się nieustannie kolejnych ofiar, dlatego powracając wciąż na nowo do Biblii podkreślał, iż nawet tam łatwo znajdziemy podobny przykład pokazujący smutny koniec takich historii.

W ten sposób katecheta nawiązuje do schematu katechez chrzcielnych, znanych nam z IV-wiecznych świadectw, wychodząc od obrazów zaczerpniętych z codziennego doświadczenia słuchaczy, stopniowo prowadzi ich ku głębszemu, duchowemu wymiarowi nauczania.

Na koniec warto również zaznaczyć, iż biskup Mediolanu wielokrotnie przypominał wprost, iż post poprzedza i przygotowuje na przyjęcie sakramentów. Nie wszystkie praktyki ascetyczne mają sens, lecz tylko te, które prowadzą do bojaźni Bożej plus podejmowane są bez intencji (Ambroży z Mediolanu 1998, XI, 40), aby chwalić się nimi przed ludźmi. Z tego powodu w Wielkim Poście pości się we wszystkie dni oprócz sobót i niedziel¹⁵, „po czym nadchodzi dzień zmartwychwstania, wybrani otrzymują chrzest, podchodzą do ołtarza, przyjmują sakrament a ponieważ są spragnieni, czerpią całymi haustami” (Ambroży z Mediolanu 1998, X, 34). Tym samym zostają umocnieni duchowym napojem i pokarmem; Ambroży przywoływał w tym kontekście fragment Ps 22, 5, który

---

¹⁴ Jak wskazano, jest to typowy obraz uczyty wojskowej, który Ambroży przywołuje w szczegółach m.in. ze względu na możliwą obecność wśród słuchaczy wysoko postawionych urzędników armii, por. Zincone 1976, 344.

¹⁵ Na innym miejscu Ambroży poświadczają, że nie pości się w niedzielę, por. Ambroży 2012, List 13*, 11–12.

neofici śpiewali w drodze z baptysterium do Kościoła, przed przystąpieniem po raz pierwszy do Eucharystii (Ambroży z Mediolanu 2004, *O tajemnicach* 43; *O sakramentach* V, 13). Psalm ten uważany jest za streszczenie całej drogi chrześcijańskiego wtajemniczenia, stąd katecheci często opierali się na nim w katechezach mistagogicznych (Cyryl Jerozolimski 2000, 22,7), nawiązując do sakramentu chrztu i bierzmowania, zwłaszcza na podstawie jego pierwszych wersetów. Jak uważa się, w niektórych regionach mógł istnieć nawet osobny obrzęd jego przekazania i oddania (Daniélou 2011, 157–158) związany z nauczeniem się na pamięć słów psalmu przez kandydatów (*traditio – redditio psalmodum*).

3. Szczególne położenie katechumenów

Na podstawie przywołanych fragmentów widzimy troskę biskupa o tych, którzy podjęli decyzję o wstąpieniu w szeregi wspólnoty wierzących lub mają co do niej jeszcze pewne wątpliwości. W samym traktacie *O Eliaszu i poście*, możemy wyróżnić także bezpośrednie odwołania do tej grupy:

Jeśli zaś ktoś nie jest ochrzczony, niech się bez większych obaw nawróci, otrzymując odpuszczenie grzechów we chrzcie, który jak ogień niszczy grzechy, bo Chrystus chrzci w ogniu i duchu (Mt 3,11). [...] Dlaczego mówisz, że jeszcze nie czas? Każdy czas jest dogodny dla uzyskania przebaczenia. Jeśli ofiaruję ci złoto, nie mówisz mi: „przyjdę jutro”, lecz zaraz się go domagasz. Nikt nie zwleka, żaden się nie wymawia. Obiecuje się zbawienie duszy i nikt się nie śpieszy (Ambroży z Mediolanu 1998, XXII, 83).

W tym fragmencie widzimy przede wszystkim stanowcze wezwanie katechety, skierowane do niezdecydowanych, aby jak najszybciej dołączyli do wspólnoty Kościoła. Porównanie do daru ze złota nie jest przypadkowe, powinno podkreślić bezcenną wartość łaski sakramentalnej i zwrócić uwagę na paradoks, w którym człowiek natychmiast sięga po dobra materialne a zwleka wobec darów duchowych o nieskończenie większym znaczeniu. Z innych świadectw wiemy również jak bardzo Ambroży przeżywał brak odpowiedzi na swoje duszpasterskie wysiłki. Szczególnie bolało go, gdy nie widział owoców pracy w postaci katechumenów gotowych przyjąć chrzest podczas najbliższych świąt paschalnych,

co wyrażał w sugestywnym opisie: „Nikt się jeszcze nie zgłosił, jeszcze noc mnie otacza. Zarzuciłem haczyk głosu w czasie Epifanii i jeszcze nic nie schwyciłem”¹⁶.

Zwróćmy również uwagę, że pomimo, iż Ambrożę swoje zachęty kierował do przygotowujących się do chrztu, a więc osób przynajmniej wstępnie uformowanych oraz zadeklarowanych w decyzji przyjęcia sakramentu w krótkim odstępie czasu, to wzrastali oni w atmosferze dużego miasta, które powszechnie charakteryzowano niepochlebnie jako dające oznaki rozkładu moralnego (Ab Arenzano 1957, 25) i uważano za siedzibę wszelkich wad (Monachino 1974, 77). Wśród nich możemy przytoczyć m.in. nadmierne gromadzenie bogactw i dóbr doczesnych, nieuczciwe praktyki lichwy, niewierność małżeńską, egoizm, pijaństwo, nieumiarkowanie w jedzeniu¹⁷. To właśnie przed nimi biskup starał się przestrzec aspirujących do wstąpienia w szeregi wspólnoty Kościoła. Znając doskonale słabość ludzkiej natury, wystawionej na ciągle pokusy, biskup poczuwał się w obowiązku, aby nieustannie przypominać o praktyce chrześcijańskiego życia, sięgając po szereg różnorodnych środków wyrazu (Satterle, 2002, 103), a zwłaszcza do obrazów zaczerpniętych z funkcjonowania wielkiego miasta, dobrze znanych jego słuchaczom. Jak sam jednak zaznaczał, jego intencją nie było obrażanie błędzących, gdyż chciał ich wszystkich doprowadzić do uzdrowienia (Ambrożę z Mediolanu 1977, VIII, 84). W tym zmaganiu potrzebne było wzmocnienie duchowe, obecne w życiu kandydatów właśnie dzięki praktykom postnym. Pomagały one uwolnieniu się ducha spod władzy ciała. Ważne jednak, jak przestrzegał biskup, aby nie były czynione na pokaz (Ambrożę z Mediolanu 1998, XI, 40), gdyż w ten sposób nie wydadzą już swego owocu w przyszłości.

Mając zatem na uwadze z jednej strony konkretne środowisko dużego miasta, z drugiej ograniczenia ludzkiej natury, Ambrożę na różne sposoby podtrzymywał gorliwość słuchaczy w praktykowaniu dyscypliny ciała i ducha. Stąd też w tym kontekście sięgał równie chętnie po kolejne, charakterystyczne¹⁸ dla katechumenalnych katechez¹⁹ porównanie kandydatów do sportowców, biorących udział w zawodach, których zadaniem była praca nad sobą, nieustanna czujność,

¹⁶ Ambrożę 1977, 4,76.

¹⁷ Por. Ambrożę 1986. *O Nabocie, o Tobiaszu*, w: *Wybór pism.cz.* 2. Warszawa: ATK.

¹⁸ Por. szerzej Ambrożę z Mediolanu 2004, *O sakramentach* I, (2), 4, s. 68; Ambrożę 1977, prolog ,6, też u innych katechetów np. Jan Chryzostom 2021, 1,16; 2, 9,.

¹⁹ Potwierdzenie tej duchowej walki, która staje się udziałem katechumenów i wymaga od nich ćwiczeń na kształt sportowych przygotowań w dążeniu do uzyskania upragnionej nagrody w zawodach, dobrze wybrzmiewa też we wprowadzeniu i wybranych tekstach

skromny styl życia, tak, aby nie tracić z oczu upragnionej nagrody, co najpełniej oddaje przytoczony poniżej fragment:

Jesteśmy zapaśnikami i bierzemy udział w zawodach na pewnym duchowym stadionie (1 Kor 9,24) [...] Czy zapaśnik może naprawdę oddawać się wypoczynkowi po tym, jak zgłosił się do walki? Codziennie trenuje, codziennie się namaszcza. Podaje się mu sam pokarm odpowiedni dla zapaśników, wymaga się surowego trybu życia (1 Kor 9,25), przestrzega się wstrzemięźliwości cielesnej. I ty zgłosiłeś swój udział w zawodach Chrystusa, zapisałeś się do wyścigu po wieniec zwycięstwa: rozważaj więc, ćwicz się, namaszczaj się oliwą radości i wylanym pachnącym olejkim (PnP 1,3). Twój pokarm niech będzie pokarmem trzeźwości. Niech nie ma w sobie nic z nieumiarkowania i nic ze zbytku. Również twój napój niech będzie bardziej skromny, aby nic z pijaństwa do niego się nie wślizgnęło. Chroń czystość ciała, abyś mógł być przygotowany na wieniec zwycięstwa (Ambroży z Mediolanu 1998, XXI, 79).

Ten pełen dynamizmu opis zamykający drugą część traktatu Ambrożego wydaje się szczególnie skierowany dla tych, którzy wpisali się już na listę bezpośrednich przygotowań do chrztu. W tym kontekście zadaniem katechety staje się mobilizacja, wezwanie do wzmożonej gorliwości i czujności w ostatnim etapie drogi prowadzącej do przyjęcia sakramentu.

Podsumowanie

Podsumowując, z przytoczonej charakterystyki wyłania się konsekwentny sposób nauczania Ambrożego, biskupa Mediolanu, skierowany do katechumenów. W czasie pouczeń wielkopostnych, obok wskazówek o charakterze moralnym, biskup duży nacisk kładł również na zachętę do praktyk ascetycznych, starając się wyjaśnić swoim słuchaczom sens ich podejmowania. Jest to charakterystyczne dla tego autora i niespotykane aż na tak szeroką skalę u innych katechetów z IV w. W swojej argumentacji przytaczał szereg kwestii podkreślających zalety postu, zarówno w wymiarze duchowym jak i fizycznym, przy czym ten ostatni pozostawał zawsze podporządkowany celowi nadrzędnemu, jakim było umocnienie życia duchowego.

---

w antologii, por. De Francesco Ignazio. Noce Carla. Artioli Maria Benedetta (ed). 2011. *Il digiuno nella Chiesa antica: testi siriaci, latini e greci*, Milano: Paoline, 87–88.

Warto zwrócić uwagę na sposób działania biskupa, która nawet jeśli zwraca się do szerokiego grona słuchaczy, używa sobie właściwych sposobów, aby przemówić do katechumenów, wzmacniając ich na drodze przygotowań do przyjęcia sakramentu. Dzięki charakterystycznym zwrotom oraz motywom, jakimi posługiwał się w swoim przepowiadaniu, personalizował przekaz do kandydatów, podkreślając przy tym najważniejsze kwestie o charakterze moralnym. Stąd podobnie jak i traktat *O Abrahamie*, tak i *O Eliaszu i poście* (Libera 1998, 747) może być określany, za samym autorem, jako *tractatus moralis simplex*.

Biskup, powołując się na przykłady biblijne, przybliżał istotę ascezy jako istotnego elementu w kontekście przedchrzcielnego wyrzeczenia się światowych spraw. Charakteryzując post, posługiwał się bogatym zestawem określeń, które nie ograniczały podejmowanych działań jedynie do powstrzymywania się od pokarmów, choć to stanowiło ważny, zewnętrzny znak, ale przede wszystkim odnosiły się do głębokiej rzeczywistości duchowej, będącej udziałem podejmujących wyrzeczenia.

Post katechumenów postrzegał więc przede wszystkim w kluczu walki duchowej, z której wyjście zwycięsko skutkuje nagrodą otrzymaną we wspólnocie wierzących. Taka postawa prowadzi też do oczyszczenia i wewnętrznej przemiany, warunku koniecznego do rozpoczęcia nowego życia, które urzeczywistnia się w pełni wraz z przyjęciem sakramentu chrztu.

Bibliografia

Źródła

- Ambroży z Mediolanu. 1998. *O Eliaszu i poście*. Tłum. ks. P. Jędrzejewski, *Vox Patrum* 18, (34–35): 471–500.
- Ambroży z Mediolanu. 1997. *Listy*, t. I. Tłum. P. Nowak, BOK 9. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ambroży z Mediolanu. 2003. *Listy*, t. II. Tłum. P. Nowak, BOK 20. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ambroży z Mediolanu. 2012. *Listy*, t. III (*Listy 70–77, 1*–15*, Akta Synodu w Akwilei*). Tłum. P. Nowak, BOK 28. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ambroży. 1977. *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*. Tłum. O. W. Szoldrski, PSP 16, Warszawa: ATK.

- Ambroży z Mediolanu. 1986. *O Nabocie, O Tobiaszu*. W: *Wybór pism*, cz. 2. Tłum. R. Pankiewicz, J. Jundził. PSP 35. Warszawa: ATK.
- Ambroży z Mediolanu. 2004. *Wyjaśnienie Symbolu. O tajemnicach, O sakramentach*. Tłum. L. Gładyszewski, ŻMT 31. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Sant' Ambrogio. 1984. „Abramo.” In *Opera Omnia di Sant' Ambrogio 2/II. Opere esegetiche II/II*. Ed. F. Gori. Milano: Biblioteca Ambrosiana – Roma: Città Nuova Editrice.
- Sant' Ambrogio. 1985. *Opere esegetiche VI. Elia e il digiuno. Naboth. Tobia*. Ed. F. Gori, SAEMO 6. Milano: Biblioteca Ambrosiana – Roma: Città Nuova Editrice.
- Augustyn. 1952. „Wiara i uczynki.” W *Pisma katechetyczne*. Tłum. W. Budzik. Warszawa: PAX, 171–227.
- Bazyli Wielki. 1947. *Wybór homilij i kazań*. Tłum. T. Sinko. Kraków: Wydawnictwo Mariackie.
- Cyryl Jerozolimski. 2000. *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*. Tłum. ks. W. Kania, BOK 14. Kraków: Wydawnictwo M.
- „Didache.” 2010. W *Pierwsi świadkowie*. Tłum. A Świderkówna, BOK 10. Kraków: Wydawnictwo M, 33–40.
- Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV–VIII w.* 2010. Red i tłum. P. Iwaszkiewicz. Kraków: Wydawnictwo M.
- Jan Chryzostom. 2021. *Katechezy chrzcielne. Homilie katechetyczne dla tych, którzy mają być oświeceni oraz do nowo oświeconych*. Tłum. W. Kania. BOK 37. Kraków: Wydawnictwo M.
- Justyn. 1975. „Apologia.” W *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1. Tłum. M. Michalski. Warszawa: PAX.
- Tradycja apostołska*. 1975. *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1. Tłum. i oprac. M. Michalski. Warszawa: PAX.

Opracowania

- Ab Arenzo, Bonaventura. 1957. *La catechesi di Sant' Ambrogio. Studio pedagogia pastorale*. Roma: Pontificia Università Gregoriana.
- Bralewski Sławomir. 2013. „Praktykowanie postu w świetle historiografii kościelnej IV–V wieku.” *Vox Patrum* 59: 359–78.
- Cavalotto, Giuseppe. 1996. *Catecumenato antico. Diventare cristiani secondo padri*. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna.
- Colish, Marcia L. 2005. *Ambrose's patriarchs: ethics for the common man*. Notre Dame: University of Notre Dame.
- Daniélou, Jean. 2011. “Psalm 23 (22).” W *Pisma wybrane*. Tłum. Ks. Sz. Federowicz, 155–68. Kraków: Wydawnictwo WAM.

- De Francesco, Ignazio. Noce, Carla. Artioli Maria, Benedetta (ed). 2011. *Il digiuno nella Chiesa antica: testi siriaci, latini e greci*. Milano: Paoline.
- Ferguson, Everett. 2009. *Baptism in the Early Church. History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*. William B. Eerdmans.
- Grzywa, Anna. 2020. „Symbolika szaty w starożytnych obrzędach katechumenalnych i chrzcielnych.” *Biblica et Patristica Thoruniensia* 13 (3): 277–89. <https://doi.org/10.12775/BPTh.2020.012>.
- Kasprzak, Dariusz OFMCap. 2020. „Praktyki postne w wybranych relacjach pisarzy kościelnych greckich i łacińskich I–III wieku.” *Vox Patrum* 74: 7–28.
- Libera, Piotr. 1988. „‘Certamen nostrum ieiunium est’. Dynamiczny wymiar postu według świętego Ambrożego”. *Vox Patrum* 15: 745–58.
- Monachino, Vincenzo. 1974. *S. Ambrogio e la cura pastorale a Milano nel secolo IV: Centenario di S. Ambrogio, 374–1974*. Milano: Centro ambrosiano di documentazione e studi religiosi.
- Nuovo Dizionario Patristico e Di Antichità Cristiane*, vol. 1. 2006. Ed A. Di Berardino. Genova- Milano: Marietti. (NDPAC)
- Satterlee, Craig Alan. 2002. *Ambrose’s of Milan method of mystagogical preaching*. Collegeville: The Liturgical Press.
- Simonetti, Manlio, Prinzivalli Emmanuela. 1996. *Letteratura cristiana antica*, t. 2. Casale Monferrato: Edizione Piemme.
- Zincone, Sergio. 1976. „Alcune osservazioni sul testo del ‘De Helia et ieiunio’ di Ambrogio.” *Augustinianum* 16: 337–51.